

СИСТЕМА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВІД ДИСБАЛАНСУ ДО СТАБІЛІЗАЦІЇ

ОРЛОВ Юрій Володимирович - доктор юридичних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ, кафедра кримінального права і кримінології факультету № 1;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1981-0794>,

УДК 343.97

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.27

Стаття присвячена характеристиці системи протидії злочинності в умовах війни. Надано опис маркерів структурного та функціонального дисбалансу вказаної системи. Наголошено на викривленнях у складі суб'єктів протидії злочинності, напрямках та ефективності їх діяльності, в тому числі з урахуванням статистичних показників стану злочинності. Виявлено та пояснено основні групи факторів, що зумовлюють структурно-функціональний дисбаланс в системі протидії злочинності. Сформовано перелік пріоритетних заходів усунення цього дисбалансу, акцентовано увагу на важливості протидії корупції у секторі оборони, в оборонно-промисловому комплексі, а також розробці та реалізації концепції перехідного правосуддя, її кримінологічного забезпечення.

Ключові слова: протидія злочинності, система, суб'єкти протидії злочинності, війна, дисбаланс, стійкість.

ВСТУП

Початок повномасштабної агресивної війни росії проти України поставив систему протидії злочинності, як, зрештою, і всі без виключення соціальні системи, підсистеми й інститути в нашій державі у екстраординарні, невизначені, складнопрогнозовані умови функціонування. При цьому вона пройшла деяку еволюцію (від пограничних станів, майже колапсу, через адаптацію до первинних контурів стабілізації) й продовжує перебувати у стані змін, динамізм і, подекуди, суперечливість, непослідовність

яких свідчить про невизначеність, про позастратегічність, фрактальність. Система протидії злочинності продовжує перебувати у нестійкому стані. На різних її рівнях вбачається дисбаланс як структурний, так і функціональний. Такий стан не сприяє ефективності протидії злочинності; криміногенний потенціал наростає й загрожує у середньостроковій перспективі вибухом злочинності у різних сферах, проявах. Практична відсутність стратегування, організації кримінологічного мислення з позицій цілого, зведення управління системою протидії злочинності до домінуючого менеджерського (ситуативного) підходу є в цілому зрозумілим, закономірним в умовах війни, однак таким, що потребує зміни, адже не задовольняє вимогам неформатності (формат мирного часу принципово не застосовуваний, а формат «війни» не передбачає повоєнну перспективу), нелінійності у формуванні, розгортанні антикримінальної політики.

Принагідно зауважимо, що загально-теретичним проблемам архітектури, систематики, функціоналу протидії злочинності присвячені широковідомі праці О. М. Бандурки, В. В. Голіни, Л. М. Давиденка, М. І. Даньшина, О. М. Джужи, А. Е. Жалінського, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, В. М. Кудрявцева, В. М. Куца, О. М. Литвинова та інших дослідників. Разом з тим, попри безсумнівну значущість, фундаментально-наукову роль наявних напрацювань, варто відмітити й ту обставину, що вони сфокусовані довкола теоретичних і при-

кладних засад розбудови системи протидії злочинності в ординарних умовах. Війна ж змушує поглянути на узвичаєні академічні й традиційні практичні проблеми дещо по-іншому, під інакшим кутом зору, виходячи з викликів нестабільності, часткової дисфункції кримінально-превентивних інститутів, явного дисбалансу й превалювання репресивного функціоналу, недоліків кримінологічного прогнозування щодо повоєнної перспективи.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є визначення функціонального стану системи протидії злочинності в умовах війни та формування пропозицій щодо його удосконалення у напрямі стабілізації. Для досягнення поставленої мети виділяються такі задачі: 1) визначити зміст категорії «протидія злочинності»; 2) виявити та надати опис індикаторів дисбалансу в системі протидії злочинності в умовах війни; 3) пояснити фактори вказаного дисбалансу; 4) сформулювати перспективні заходи забезпечення стійкості (у контексті ефективності) функціонування системи протидії злочинності.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічним підґрунтям дослідження є концепція діалектичного детермінізму, що оперує принципами історизму (у варіаціях метасіторизму та психоісторизму), системності, законами діалектичного протиріччя та рівноваги. Філософський рівень методології доповнюється парадигмами соціального конструктивізму та екзистенціалізму. Наскрізними для дослідження є загальнонаукові методи: гіпотези, аналізу, синтезу, індукції, порівняння. В числі спеціальних наукових методів застосування знайшли статистичне спостереження (щодо даних офіційної статистичної звітності про зареєстрованих кримінальних правопорушень за період з 2015 по 2023 рр.) опитування, експертні оцінки (97 керівників різних рівнів в органах досудового слідства Національної поліції, кримінальної поліції, прокуратури, Державного бюро розслідувань), контент-аналіз, системно-правовий аналіз, герменевтичний метод (тлумачення правових норм).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ

Злочинність є антропогенетичним, соціально-правовим феноменом, що відтворюється у всіх без виключення проявах соціальності: системах, підсистемах, інститутах, організованостях, комунікативних середовищах. Її детермінаційний комплекс, чи-то пак мережа, ризома є, відповідно, перманентно, функціонально, символічно, конвенційно й інституційно-практично вмонтованою у ці прояви соціальності, а так само сягають особистісного (свідомого, безсвідомого) й колективного позасоціального (колективне безсвідоме), фіксуються у пластах дискурсу, мислення, екзистенцій, діяльності. Тож цілком очевидним є те, що і протидія злочинності має фокусуватися на всіх без виключення її феноменологічних, детермінаційних компонентах, забезпечуючи відповідну комплексність, системність та проактивність. Домогтися цього вкрай складно. І ще складніше, домігшись, утримати у концептуальній єдності, цілісності, адаптивності, і у структурному (суб'єкти протидії злочинності), і у функціональному вимірах. Операційно первинним, але фазово, в методично-предметному контексті, третинним (після аналізу злочинності та її детермінант) кроком на цьому шляху є формування наукового уявлення про зміст категорії «протидія злочинності».

Прийнято вважати, що протидія злочинності – це система форм і методів впливу суспільства й держави на її (злочинності) детермінанти; сукупність заходів, що здійснюються спеціалізованими та іншими суб'єктами правоохоронної системи, яка, своєю чергою, входить уже як підсистема в систему забезпечення безпеки, й через неї реалізується соціальна функція охорони та забезпечення законності й правопорядку (Гладкова, 2021). Протидія злочинності є комплексним організаційно-правовим явищем, що спрямоване на удосконалення кримінологічної діяльності: системи заходів, які спрямовуються на елімінацію, нейтралізацію, блокування причин, чинників, умов і детермінантів злочинності (Горішній, 2011).

При цьому В. М. Куц небезпідставно підкреслює, що сутністю протидії злочинності

є здійснення соціально-управлінської діяльності, включаючи реалізацію громадських і приватних ініціатив та кримінально-юстиційних зусиль, спрямованих на утримання злочинності в соціально допустимих межах; а її змістом – запобігання правопорушенням та правове реагування на них як взаємопов'язані безперервні процеси (Куц, 2016). Виходячи з такого розуміння, цілком послідовним видається міркування В. І. Борисова та П. Л. Фріса про те, що фундаментальною домінантою кожного державно-правового механізму протидії злочинності постає чітко визначена кримінально-правова політика. Водночас її визначальні напрями окреслюються на підставі об'єктів кримінально-правової охорони, що згруповані за видами і систематизовані відповідно до рівня їх значущості для суспільства. Рівневий розгляд кримінально-правової політики дає змогу виокремити доктринальний, програмний (системний), законодавчий, правозастосовний, правовиконавчий і науковий рівні (Борисов, Фріс, 2013).

Однак, визнання подібної домінанти можливе тільки в межах позитивістської парадигми, що піддається в цілому обґрунтованій (що не спростовує, проте, її значного пізнавального і практико-перетворювального потенціалу) критиці інструментами концепції юснатуралізму (Костенко, 2019; Костенко, 2022), соціального конструктивізму в кримінології (Schneider, 1985; Lindgren, 2005). Функціонально домінуючим (з огляду на примат превенції над репресією та неможливості останньої у чистому (у сенсі відплати) вигляді в сучасному ліберально-демократичному суспільстві й державі) в правовому оформленні протидії злочинності все ж, на нашу думку, варто вважати не кримінальне, а кримінологічне законодавство. Під останнім зазвичай розуміють міжгалузеву мережу нормативно-правових актів і їх положень, що регулюють суспільні відносини у сфері протидії злочинності шляхом визначення стратегії, окремих напрямів, рівнів, шляхів, способів, засобів, а також суб'єктів спеціально-кримінологічного впливу на детермінаційний комплекс злочинності та фонових для неї явищ. Кримінологічність законодавства означає не

його структурну цілісність, а властивість, що виводиться з розуміння цільової природи, соціального призначення відповідних юридичних норм, розміщених у нормативно-правових актах різних галузей права (Шабельніков, 2022).

Відтак, кримінальне законодавство виявляється органічно вмонтованим в кримінологічне, складаючи його частину й маючи тенденцію до нарощування саме і суто превентивних інструментів (наприклад, обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб тощо). Підкреслимо: йдеться не про деяку галузево-правову субординацію, а про виключно структурно-функціональне розуміння законодавства в контексті соціально-правового механізму протидії злочинності. Кримінологічне законодавство є концептом, якому не відповідає окрема галузь права, на відміну від кримінального законодавства. І цю обставину також варто враховувати, формуючи напрями, межі та засоби управління протидією злочинності.

Таким чином протидія злочинності є особливим інтегрованим, багаторівневим об'єктом соціального управління, який складає різноманітна за формами діяльність відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадянських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різноманітних заходів, спрямованих на пошук шляхів і засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на усіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до соціально прийняттого рівня (Бандурка, Литвинов, 2011). Метою протидії є мінімізація і (або) ліквідація наслідків злочинної діяльності. Може здійснюватися як за допомогою ранньої (профілактичної) запобіжної діяльності, спрямованої на виявлення і подальше усунення причин протиправної (злочинної) діяльності, так і за допомогою боротьби, спрямованої на виявлення, запобігання, припинення, розкриття та розслідування злочині (Бандурка, Литвинов, 2015).

Ці загальнотеоретичні положення, наголошено, розроблені та застосовувані за ординарних умовах функціонування системи протидії злочинності. Вони потребують специфікації, адаптації, уточнення, деталізації. Не ставлячи, однак, перед собою завдання повномірної кримінологічної специфікації за означеним напрямом, сфокусуємо увагу, водночас, на тому, що в умовах війни система протидії злочинності вийшла зі стану рівноваги, відбулися порушення у механізмах забезпечення її цілісності, керованості, збалансованості.

Індикатори дисбалансу системи протидії злочинності, що виявляються за допомогою інструментів статистичного спостереження, а також структурно-функціонального та сценарного аналізів, можуть бути об'єднані у два блоки:

1. *Маркери структурного дисбалансу*, які «підсвічують» десинхронізованість й дезадаптивність в системі суб'єктів протидії злочинності. Вони свідчать про зміщення у «несучих конструкціях», архітектоніці досліджуваної системи

По-перше, йдеться про зниження чисельності особового складу Національної поліції, Служби безпеки України, низки інших правоохоронних органів внаслідок бойових втрат, а також звільнених за дискредитуючими обставинами, в тому числі у зв'язку із вчиненням злочинів проти основ національної безпеки – державної зради, колабораційної діяльності та ін. І хоча число осіб з останньої категорії є не надто високим (втім, точну цифру встановити не вдалось за можливе), тим не менш в масштабах окупованих територій, враховуючи тих правоохоронців, які не вийшли з окупації, але не стали співпрацювати з окупантами, або навпаки, виїхали закордон, є достатньо суттєвою. Так, наприклад, станом на 25.07.2022 р. і тільки по одному окупованому на той момент м. Херсону СБУ оголосила підозру 26 представникам «обласного управління мвд», 14 з яких є колишніми працівниками Національної поліції, включаючи начальника районного управління¹. Серед резонансних

¹ СБУ ідентифікувала всіх колаборантів і зрадників, які вступили до окупаційного «мвд рф» на Херсонщині / Служба безпеки України ; Прес-центр. 2022. 25 липня. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-identyfikovala-vsikh-kolaborantiv-i-zradnykiv-yaki-vstupyly-do-okupatsiinoho-mvd-rf-nakhersonshchyni-video> (дата звернення : 15.02.2023).

справ – засудження за державну зраду контрозвідника СБУ². Як наслідок, маємо тенденцію до зростання некомплекту у правоохоронних органів (особливо в Національній поліції, Державній прикордонній службі України), зростання службового навантаження, що в умовах посиленого режиму несення служби в умовах воєнного стану, вочевидь, не сприяє підвищенню ефективності правоохоронної діяльності.

По-друге, евакуаційні переміщення підрозділів з тимчасово окупованих територій пов'язані з низкою труднощів інфраструктурного характеру, від розміщення особового складу у тимчасових приміщеннях й до матеріально-технічного забезпечення службової діяльності практично всього спектру правоохоронних органів. Повернення ж після деокупації, враховуючи зруйновану та розграбовану інфраструктуру, як засвідчує досвід Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської областей, м. Херсона й Правобережної частини Херсонщини, здійснюється у вельми обмеженому обсязі, як кількісно (за особовим складом), так і якісно, за переліком напрямів і зон (сфер) правоохоронної діяльності.

По-третє, унеможливлення через фактор війни повноцінного, повномасштабного розгортання діяльності Бюро економічної безпеки, в тому числі, кадрового, матеріального забезпечення, інфраструктурної розбудови і т.д. Відтак, попри наявність й певних успіхів у діяльності вказаного правоохоронного³ органу у 2022 р., сектор економіки (бюджета, податкова, митна, інвестиційна та інші сфери) все ще залишається без належного суб'єктного (інформаційно-аналітичного, оперативного, слідчого, превентивного) супроводження. Відповідно, цілком зрозумілим є плани роботи Бюро економічної

² Контрозвідника СБУ з Кіровоградщини ув'язнили за співпрацю з росіянами. Центральноевропейське бюро новин. 2023. 19 лютого. URL: <https://cbn.com.ua/2023/02/19/kontrozvidnyka-sbu-z-kirovogradshhyny-uv-yaznyly-za-spivpratsyu-z-gosiyanamu/> (дата звернення: 20.02.2023).

³ Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки за 2022 рік / Бюро економічної безпеки України. URL: <https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/zvit-prodiialnist-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-ukrainy-za-2022-rik.pdf> (дата звернення: 02.03.2023).

безпеки на 2023 р. щодо розробки й затвердження Порядку складання аналітичного продукту, його виду, форми та структури, Інструкції з організації взаємодії підрозділів аналізу інформації та управління ризиками Бюро економічної безпеки України з іншими органами та підрозділами Бюро економічної безпеки України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, Порядку проведення комплексу заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки⁴. Ці планові положення наочно свідчать про структурно-функціональну незавершеність становлення цього органу.

По-четверте, незважаючи на масове вчинення на території України міжнародних злочинів (агресія, воєнні злочини, а також імовірно геноцид, злочини проти людяності) сегмент міжнародної кримінальної юстиції у механізмі протидії їх відтворенню й притягнення винних до відповідальності лишається за багатьма параметрами прогальним, а саме: а) й досі не створено міжнародного трибуналу *ad hoc* щодо злочинів агресії, вчинюваних військово-політичним керівництвом російської федерації; б) юрисдикцію Міжнародного кримінального суду в контексті збройного конфлікту на території України не поширено на жодну з категорій міжнародних злочинів, окрім воєнних; в) Інтерпол виявляється абсолютно дисфункційним щодо забезпечення міжнародного розшуку воєнних злочинів за запитами української сторони, посилаючись на політичну умотивованість кримінальних переслідувань і, відтак, неекстрадиційність тих злочинів, у вчиненні яких підозрюються, обвинувачуються чи засуджені російські військовослужбовці. Вітчизняна система протидії злочинності наразі гостро потребує залучення суб'єктів міжнародної кримінальної юстиції до орбіти протидії злочинам, пов'язаним з війною.

2. *Маркери функціонального дисбалансу системи протидії злочинності*, на відміну від структурно орієнтованих, відображають змістовні зміни у функціонування анти-

кримінальної системи, маркують наслідки таких змін. Їх можна виявити як у статистичній картині злочинності за 2022 р. у порівнянні з попередніми періодами, так і за характером, спрямованістю діяльності спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності. В їх числі звертають на себе увагу такі (див. таблицю).

Певна річ, показники, зведені у цій таблиці, лише приблизно позначають маркери дисфункції системи протидії злочинності. Вони вельми неточні. Зокрема, очевидно, що порівняння тільки двох років є не зовсім коректним з точки зору статистичного спостереження. Водночас ми не ставимо перед собою задачі в цій роботі здійснення повноважного кримінологічного аналізу стану злочинності, тенденційності у його зміні. Ми лише прагнемо продемонструвати ключі пункти зсувів у стані злочинності та системі протидії їй. І на цьому етапі та у такому форматі порівняння довоєнного та воєнного років є, вважаємо, припустимим. Так само нами охоплені далеко не всі значущі показники, а лише ті, що найбільшою мірою та очевидно «підсвічують» проблемні зони антикримінальної машинерії. Навіть побіжний їх аналіз дає змогу виявити такі обставини: 1) загальне зростання рівня злочинності приблизно на 11 % на фоні зменшення бази статистичного обліку за рахунок скорочення облікової території (через тимчасову окупацію) та значного негативного міграційного балансу, виїзду понад 7 млн. громадян України закордон; 2) погіршення (зниження) показника розкриття кримінальних правопорушень приблизно на 26 %; 3) відповідне зменшення кількості виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, приблизно на 25 %; 4) на 76 % зросла кількість спеціальних досудових розслідувань (*in absentia*); 5) суттєво змінилась структура злочинності, її характер в бік зростання частки особливо тяжких злочинів. Питома вага останніх традиційно не перевищувала 4 %. У 2022 р. вона склала майже третину, 29,2 %, від всіх зареєстрованих кримінальних правопорушень. Відповідно, майже вдвічі знизилась частка не-тяжких злочинів й на третину – частка кримінальних проступків (на третину зменши-

⁴ Перспективний план роботи Бюро економічної безпеки України на 2023 рік / Бюро економічної безпеки України. URL: <https://esbu.gov.ua/plani-tazviti> (дата звернення: 02.03.2023).

Окремі показники стану злочинності та діяльності правоохоронних органів (2021 та 2022 рр.)

2021 р.		2022 р.	
Рівень зареєстрованих кримінальних правопорушень	321 443	Рівень зареєстрованих кримінальних правопорушень	362 636
Провадження, направлені до суду з обвинувальним вироком	153 109	Провадження, направлені до суду з обвинувальним вироком	113 159
Кількість виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення	98 804	Кількість виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення	74 314
Спеціальне досудове розслідування	142	Спеціальне досудове розслідування	597
<i>Особливо тяжкі злочини</i>	12 108 (3,8 %)	<i>Особливо тяжкі злочини</i>	105 559 (29,2 %)
<i>Тяжкі злочини</i>	111 955 (35,2 %)	<i>Тяжкі злочини</i>	125 656 (34,7 %)
<i>Нетяжкі злочини</i>	94 106 (29,5 %)	<i>Нетяжкі злочини</i>	57 064 (15,8 %)
<i>Кримінальні проступки</i>	100 707 (31,5 %)	<i>Кримінальні проступки</i>	73 543 (20,3 %)
Кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством <i>В т.ч. ст. 126-1 «Домашнє насильство»</i>	4800 2 432	Кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством <i>В т.ч. ст. 126-1 «Домашнє насильство»</i>	3360 1 498
З використанням зброї <i>В т.ч. вогнепальної зброї</i>	720 300	З використанням зброї <i>В т.ч. вогнепальної зброї</i>	7003 1929
Злочини проти основ національної безпеки	520	Злочини проти основ національної безпеки	17 422
Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	253	Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	62 128
<i>Умисні вбивства (ст. 115)</i>	3 230	<i>Умисні вбивства (ст. 115)</i>	22 083
Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості	930	Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості	623
Кримінальні правопорушення проти власності	158 729	Кримінальні правопорушення проти власності	113 137

лось навантаження на підрозділи дізнання, що додатково свідчить про структурний дисбаланс в органах Національної поліції); б) майже десятикратне зростання кількості кримінальних правопорушень, вчинених з використанням зброї, в тому числі – вогнепальної; 7) найбільше, рекордне, зростання фіксується за показниками кримінальних правопорушення проти основ національної безпеки (з 520 у 2021 р. до 17 422 у 2022 р.), а також миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (з 253 у 2021 р. до 62 128

у 2022 р.); 8) у сім разів зріс рівень умисних вбивств (ст. 115 КК України), з 3 230 у 2021 р. до 22 083 у 2022 р. Зауважимо, що контекст збройного конфлікту змушує кваліфікувати умисне вбивство цивільних осіб з боку ворожих комбатантів за ч. 2 ст. 438 КК України. Тож означене зростання умисних вбивств, передбачених ст. 115 КК України не зумовлено порушенням законів та звичаїв війни, а пов'язане радше з кваліфікацією за вказаною статтею (з відповідною приміткою) випадків зникнення безвісти осіб

у ситуації, пов'язаної зі збройним конфліктом, як військовослужбовців (здебільшого), так і цивільних осіб; 9) кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, а також проти власності зазнали істотного зниження, що може бути пов'язано радше зі статистичними факторами.

Цілком зрозуміло, що стисло описані зміни статистичної картини злочинності мають в своїй основі складний комплекс факторів, які геть не обмежуються виключно функціональним станом правоохоронної системи, системи протидії злочинності. Ба більше: основні з них – це об'єктивні чинники, пов'язані зі збройною агресією, інтенсивним веденням бойових дій, а також внесенням змін у законодавства, появи нових складів кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, обтяження відповідальності за широко поширені кримінальні правопорушення проти власності (передусім крадіжки, грабежі) за ознакою їх вчинення в умовах воєнного стану тощо. Але, тим не менш, це об'єктивна картина стану злочинності, на яку система протидії її відтворення має реагувати. І це – неординарна ситуація, що вивела вказану систему зі стану рівноваги, внаслідок чого в її функціонуванні утворився дисбаланс, який треба усувати.

До маркерів функціонального дисбалансу також можна віднести й *видозміну функціоналу правоохоронних органів*. Йдеться про залучення функціонально неспеціалізованих суб'єктів (Національної поліції, БДР, НАБУ) до документування й розслідування воєнних злочинів, колабораційної діяльності, тобто специфікації їх роботи під запити війни, що, звісна річ, не може не сказатися на рівні їх ефективності у напрямі основної їх діяльності.

В цьому ж контексті слід оцінити як фактор дисбалансу й те, що, зокрема, на Національну поліцію покладено завдання у період настання надзвичайної ситуації здійснювати та сприяти діяльності: – Службі безпеки України у проведенні оперативно-розшукових заходів у протидії підривної діяльності іноземних спецслужб, організованої злочин-

ності, наркоманії, тероризму, особлива увага приділяється протидії кіберзлочинності; – Державній прикордонній службі України у протидії порушенням державного кордону, розшуку осіб, які підозрюються за вчинення правопорушення та злочини, спрямованих на захист національної безпеки, оборони та захисту прав та інтересів громадян, суспільства та держави; – Державній міграційній службі України у протидії нелегальної міграції, розшуку біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, які підозрюються за вчинення правопорушення та злочини у зазначеній сфері, здійснення оперативно-розшукових заходів протидії, спрямованих на викрадення людей та продажем їх у підневільне рабство; – Національній гвардії України у забезпеченні взаємної охорони публічного порядку та безпеки, захисту та охорони важливих державних стратегічних об'єктів, захисту життя та здоров'я громадян від злочинної діяльності (Назар, Хитра, 2022).

До цієї ж категорії маркерів функціонального дисбалансу варто віднести: а) часткове, але істотне переорієнтування на документування, розкриття і розслідування воєнних злочинів та пов'язаних з війною кримінальних правопорушень; б) відсутність єдності у практиці застосування закону про кримінальну відповідальність в частині так званих «воєнних» новел (колабораційна діяльність, пособництво державі агресору і т.д.), а також про воєнні злочини, їх розмежування з терористичними актами, участю у незаконних збройних формуваннях, загальнокримінальними злочинами тощо; в) долучення підрозділів Національної поліції, а також Державної прикордонної служби України до виконання не властивих їм військово-бойових задач, аж до штурмових дій (об'єднана штурмова бригада «Лють» у складі Департаменту поліції особливого призначення).

Основними *факторами дисбалансу* системи протидії злочинності, що детермінують як візуалізовані маркери, так і приховані, глибинні структурні зрушення, окрім вже названих вище є:

1) тимчасова окупація частини території країни;

2) актуалізовані в умовах збройної агресії домінанти приватного над публічним, що зумовило виїзд закордон (як правомірний, так і пов'язаний із вчиненням правопорушень, в тому числі корупційних) значної частини населення, розрив трудових зв'язків, послаблення кадрового потенціалу правоохоронних органів, інших органів державної влади, закладів освіти і науки;

3) зростання густоти населення в місцях концентрації внутрішньо переміщених осіб у Західному регіоні;

4) погіршення економічного становища, істотне зниження бюджетних надходжень, скорочення бюджетних фінансувань за всіма напрямками, окрім оборонного; зростання іноземної, міжнародної макрофінансової, а також гуманітарної допомоги, розширення кола відносин з її використанням та зловживаннями;

5) вади правового регулювання діяльності Бюро економічної безпеки України. В СБУ ліквідовані підрозділи контррозвідвального захисту економіки держави. Водночас аналогічні за своїм змістом функції не були передані до вказаного Бюро, у зв'язку з чим утворилася функціональна лакуна;

6) перманентна віктимізація населення внаслідок дії факторів війни, а надто при залишенні на тимчасово окупованій території: кримінальні загрози життю і здоров'ю, волі, честі й гідності, статевій свободі та недоторканості, властості тощо;

7) прекарізація (прекаріат як осередок соціального напруження, тривожності й бунтарського потенціалу, – Г. Стендінг «Прекаріат – новий небезпечний клас» (Standing, 2011)) населення, зростання кількості не зайнятих суспільно корисною працею, вимушене працевлаштування на низькооплачувану роботу, ситуативні заробітки, відсутність перспектив кар'єрного зростання та перспективних життєвих траєкторій у зв'язку із долученням до сфери трудової діяльності;

8) значна деурбанізація Східного та Південного регіонів, і як результат тимчасової окупації, і як результат урбіциду. Останнє у науковій літературі розуміється як цілеспрямована руйнація населених пунктів в контексті політики держави чи організації

щодо знищення або послаблення ідентичності групи внаслідок послаблення ментальних, культурних, виробничих зв'язків, комунікацій, руйнації системи охорони здоров'я, освіти тощо (Coward, 2009; Clements-Hunt, 2022). В контексті збройного конфлікту в Україні можуть бути виділені так звані донецьких, маріупольський та харківський сценарії урбіциду. Але їх поєднує єдиний намір росії: зруйнувати українське місто як специфічний спосіб організації співжиття, середовище, якому властиві складність та інтегрованість до загальносвітових цивілізаційних процесів (Михайлова, 2022). Урбіцид не міг не зачепити й правоохоронної системи, системи протидії злочинності загалом;

9) мілітарно-ментальні фактори – в цілому закономірне звуження мислення у форматі актуальних викликів протидії збройній агресії з відповідними наслідками, в тому числі й для вищої правничої школи, науки (фінальна історія Сократа).

Деякі *прогнозовані виклики* системі протидії злочинності у короткій та середньостроковій перспективі:

- наростання дисбалансу внаслідок збільшення людських втрат в процесі відсічі збройної агресії;

- посилення фронтірності українського суспільства та інтенсифікація злочинів на ґрунті ненависті, загострюваних ефектами колективної травми, конкуруючою віктимності. Є чинником обструкції перехідного правосуддя;

- наростання агресивного потенціалу, ресентименту, втілюваних в агресивно-насильницькій злочинності, в тому числі й внутрішнього вектору спрямування. Також є фактором, що ускладнює можливість реалізації концепції перехідного правосуддя;

- погіршення ментального здоров'я нації як наслідок депривації, фрустрації, наростання та/або збереження високого рівня тривожності, депресивних розладів. Окремо в цьому аспекті варто звернути увагу на проблеми психічного та психологічного стану військовослужбовців, захисників України, які мають бойовий досвід та пов'язаний з ним посттравматичний стресовий розлад. Кількість таких осіб вже зараз обчислюється десятками тисяч. Система протидії

злочинності наразі (та й, власне, починаючи з 2014 р.) не готова до роботи з цієї категорією осіб. Принаймні, – виходячи з майже з повної відсутності інформаційних програм й просвіти суспільства щодо вказаної проблематики, мережі, спрямованості та методик роботи реабілітаційних центрів; так і не створено мережу центрів холотропної терапії, яка у пілотному форматі в 2015 р. була презентована в Україні С. Гроф й вчергове засвідчила свою високу ефективність.

З високою імовірністю це матиме свій вихід у політично-агресивній злочинності, а також домашньому насильстві, саморуйнівній поведінці в пов'язаних з нею кримінальних практиках – алкоголізації, наркотизації, суїцидальності, хуліганства, наркозлочинності тощо.

Основними *заходами стабілізації* системи протидії злочинності в Україні можуть бути такі:

- розробка та прийняття стратегії протидії злочинності в умовах воєнного стану. Вона має включати положення щодо розробки та реалізації типових програм і планів протидії злочинності на деокупованих територіях, кримінологічного супроводження та забезпечення інклюзивності внутрішньо переміщених осіб тощо;

- інтенсифікація протидії корупції в Міністерстві оборони України, оборонно-промисловому комплексі, у місцевих військових адміністраціях на деокупованих територіях; специфікація розстановки негласного апарату, його цільове орієнтування;

- розробка концепції перехідного правосуддя в Україні та наукових засад кримінологічного забезпечення його реалізації перехідного правосуддя;

- кримінально-превентивна специфікація та синхронізація діяльності спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності через внесення змін і доповнень до Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності⁵ щодо залучення представників громадськості, в тому

числі й муніципалітету, волонтерського руху, врахування їх спроможностей у роботі з вразливими категоріями населення, забезпечення додаткових інструментів їх інклюзії в контексті запобігання кримінальним правопорушенням серед та щодо внутрішньо переміщених осіб. Корисним також буде передбачення можливості взаємодії через участь у спільних координаційних нарадах представників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що входять до сфери управління МВС України;

- проактивна підготовка персоналу правоохоронних органів, в тому числі й зокрема в контексті викликів та наукових засад реалізації концепції перехідного правосуддя. Знову ж таки винятково важливе місце в цьому аспекті мають заклади вищої освіти, що надають широкий спектр освітніх послуг, в тому числі й через інструменти підвищення кваліфікації. Наразі стратегічний пріоритет відомчих закладів вищої освіти МВС визначається викликами відсічі збройній агресії та забезпечення реагування на воєнні злочини і пов'язані з війною кримінальні правопорушення. Про перехідне правосуддя не йдеться. І цю ситуацію треба змінювати й вже зараз готувати персонал до необхідності роботи на деокупованих територіях в контексті забезпечення (злагодженого механізму діяльності правоохоронних органів, громадськості, муніципалітету, міжнародних партнерів тощо) чотирьох векторів вказаного механізму постконфліктного транзиту: справедлива юстиція, встановленні історичної правди, робота із жертвами та реформи, спрямовані на недопущення конфлікту чи окремих його складових (в тому числі й колабораціонізму);

- розбудова мережі реабілітаційних центрів за програмами холотропної терапії для осіб із посттравматичним стресовим розладом; розгортання інформаційних кампаній серед населення та інших складових соціальної реінтеграції щодо учасників бойових дій;

- запровадження кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів, науково-методичне забезпечення якої у вітчизняній кримінологічній доктрині вже є достатнім (праці В. В. Голіни, А. П. Зака-

⁵ Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності : наказ Офісу Генерального прокурора від 08.02.2021 р. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0028905-21#Text>.

люка, О. М. Литвинова, В. М. Поповича та ін.). Необхідність такого кроку (давно виплеканого) особливо актуалізувалась саме в умовах війни. По-перше, враховуючи обмеження правового режиму воєнного стану очевидно послабленими виявилися механізми громадянського контролю за законотворчістю. По-друге, частково «просіла» в кадровому аспекті вища школа, яка традиційно була залучена до наукової експертизи законопроектної роботи. По-третє, існує, як наголошувалося вище, нагальна потреба у розробці та планомірному впровадженні концепції перехідного правосуддя, її кримінологічного забезпечення. Важливим компонентом останнього є кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів, а також кримінологічний моніторинг правового регулювання у сфері протидії злочинності.

ВИСНОВКИ

Підводячи ризику під цим дослідженням, варто бути свідомим того, що ця вона лише відтинає науково-текстуальний фрагмент, обмежений вимогами до формату наукової статті. Водночас він не є концептуально завершеним. Його варто сприймати радше як спробу позначити окремі, можливо ключові, пункти в системі протидії злочинності, що сприймаються як маркери, фактори дисбалансу вказаної системи, а також перспективні та потенційно ефективні заходи його усунення, орієнтування на проактивний підхід до науково обґрунтованого, комплексного впливу на криміногенні фактори суспільства, що перебуває у стані війни та в повоєнний період, у фазі транзиту від збройного конфлікту та стану миру й сталого розвитку. Продовження наукових досліджень у цьому напрямі вбачається у розробці цілісної стратегії протидії злочинності на підставі застосування сценарного аналізу (в тому числі й методології узагальненого сценарію).

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. 308 с.
2. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2 (10). С. 168–177.
3. Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики. *Правова доктрина України: у 5 т. Т. 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова*. Харків : Право, 2013. С. 56–71.
4. Гладкова Є. О. Протидія злочинності // Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 384–385.
5. Горішний О. О. Співвідношення механізмів протидії злочинності та кримінально-правового впливу. *Форум права*. 2011. № 2. С. 189–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_32 (дата звернення: 02.03.2023).
6. Костенко О. М. «Нові очі» для нового часу (про соціальний натуралізм). Луцьк : Терен, 2022. 128 с.
7. Костенко О. М. Соціальний натуралізм. Про соціальну природу та її закони. Івано-Франківськ : Петраш К. Т., 2019. 72 с.
8. Куц В. М. Протидія злочинності : сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 103–112.
9. Михайлова О. Урбіцид – стратегія російських окупантів в російсько-українській війні / Національний інститут стратегічних досліджень. Коментарі експертів. 2022. 10 жовтня. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/urbitsyd-stratehiya-rosiyskykh-okupantiv-v-rosiysko-ukrayinskiy-viyni> (дата звернення: 07.03.2023).
10. Назар Ю. С., Хитра О. Л. Роль Національної поліції в умовах російської агресії // Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах : матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції (21 жовтня 2022 року) / упор. Л. В. Павлик, У. О. Цмоць. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 260–263.
11. Шабельніков С. К. Кримінологічне законодавство України: феномен та наукові засади розвитку : монографія / за заг. ред.

д-ра юрид наук, проф. О. М. Литвинова ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Факт, 2022. 216 с.

12. Шамара О. В. Бюро економічної безпеки як елемент забезпечення економічної безпеки України та її економічного потенціалу // Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах : матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції (21 жовтня 2022 року) / упор. Л. В. Павлик, У. О. Цмоць. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 363–367.

13. Clements-Hunt A. Russia's Campaign of Urbicide in Ukraine. New Lines Institute. 2022. 7 June. URL: <https://newlinesinstitute.org/power-vacuums/russias-campaign-of-urbicide-in-ukraine/> (дата звернення: 07.03.2023).

14. Coward M. Urbicide: The Politics of Urban Destruction. London : Routledge, 2009. 176 p.

15. Lindgren S. Social Constructionism and Criminology: Traditions, Problems and Possibilities. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. 2005. Vol. 6. Issue 1. P. 4–22.

16. Schneider J. W. Social problems theory: The constructionist view. *Annual*

SUMMARY

The article is devoted to the characteristics of the crime prevention system in wartime conditions. A description of markers of structural and functional imbalance of the specified system is provided. Emphasis is placed on distortions in the composition of crime prevention entities, the directions and effectiveness of their activities, including taking into account statistical indicators of the state of crime. The main groups of factors causing the structural and functional imbalance in the crime prevention system were identified and explained. A list of priority measures to eliminate this imbalance was formed, attention was focused on the importance of combating corruption in the defense sector, in the defense-industrial complex, as well as the development and implementation of the concept of transitional justice, its criminological support.

Key words: crime prevention, system, crime prevention subjects, war, imbalance, stability.

Review Of Sociology. 1985. Vol. 11. P. 209–229. DOI: [10.1146/annurev.so.11.080185.001233](https://doi.org/10.1146/annurev.so.11.080185.001233).

17. Standing G. *The Precariat : The New Dangerous Class*. London : Bloomsbury Academic, 2011. 198 p.